

Sorin Valer Russu
BISERICĂ, ISTORIE ȘI CULTURĂ ÎN ZIARUL
„UNIREA” DE LA BLAJ, DE LA APARIȚIE
LA MAREA UNIRE

Sorin Valer Russu

Biserică, istorie și
cultură în ziarul
„Unirea” de la Blaj,
de la apariție la
Marea Unire

Editura MEGA
Cluj-Napoca
2014

CUPRINS

PREFAȚĂ.....	11
INTRODUCERE.....	15
I. ZIARUL „UNIREA” (1891–1918) – PREZENTARE GENERALĂ	25
I.1. Prezentarea ziarului „Unirea”.....	25
I.1.1. Contextul apariției ziarului „Unirea”	25
I.1.2. Descrierea ziarului „Unirea”.....	33
I.1.3. Finanțarea ziarului „Unirea”.....	35
I.2. Structura editorială.....	40
I.2.1. Articole de fond	40
I.2.2. Rubrica Feuilleton	42
I.2.3. Revista bisericească	44
I.2.4. Revista politică	45
I.2.5. Rubrica Corespondinție	45
I.2.6. Parte științifică-literară	46
I.2.7. Rubrici informative.....	49
I.2.8. Reclame	51
I.3. Colectivul redacțional	57
I.3.1. Redactorii ziarului	58
I.3.1.1. <i>Dr. Vasile Hossu</i> (nr. 1/3.01.1891 – nr. 32/ 6.08.1892).....	58
I.3.1.2. <i>Dr. Victor Szmigelski</i> (nr. 33/ 13.08.1892 – nr. 51/ 24.12.1898).....	62
I.3.1.3. <i>Dr. Vasile Suceiu</i> (nr. 52/31.12.1898 – nr. 8/ 24.02.1900)	63
I.3.1.4. <i>Aurel C. Domșa</i> (nr. 9/ 3.03.1900 – nr. 136/ 31.12.1912)	64
I.3.1.5. <i>Augustin Grușița</i> (nr. 1/ 4.01.1913 – nr. 9/ 30.01.1913) – (nr. 38/	
22.04.1915 – nr. 104/ 22.10.1915)	66
I.3.1.6. <i>Vasile Moldovan</i> (nr. 10/ 1.02.1913 – nr. 52/ 26.05.1914).....	67
I.3.1.7. <i>Emil Tatar</i> (nr. 53/ 30.05.1914 – nr. 37/ 17.04.1915).....	68
I.3.1.8. <i>Dr. Ioan Suceiu</i> (nr. 105–106/ 2.11.1915 – nr. 69/ 9.11.1918)	69
I.3.1.9. <i>Ovidiu Hulea</i> (nr. 1/12.11.1918 – nr. 39/ 31.12.1918)	70
I.3.2. Colaboratori consecvenți	72
I.3.3. Colaboratori ocazionali	75

I.3.4. Corespondenți	76
I.3.5. Colaboratori anonimi	76
II. ZIARUL „UNIREA” – INSTRUMENT DE EMANCIPARE ȘI RIDICARE A CONȘTIINȚEI RELIGIOASE ȘI NAȚIONALE	81
II.1. Reflectarea Bisericii Române Unite cu Roma în ziarul „Unirea” prin prisma elementului religios și național	81
II.1.1. Interesul Bisericii pentru ridicarea conștiinței religioase	83
II.1.2. Instruirea clerului	83
II.1.3. Dotarea clerului.....	87
II.1.4. Sprijinul financiar al clerului – congrua.....	89
II.2. Biserica Unită și politica naționalistă.....	92
II.3. Implicarea Bisericii în revigorarea conștiinței naționale.....	95
II.3.1. Conștiință religioasă și națională prin învățământul confesional unit.....	97
II.3.2. Legea grădiniilor și asilelor de copii.....	98
II.3.3. Reforma gimnaziilor.....	101
II.3.4. Seminarele teologice.....	104
II.3.5. Manualele școlare.....	105
II.3.6. Salarizarea învățătorilor.....	108
II.4. Introducerea căsătoriei civile în Transilvania.....	110
III. ZIARUL „UNIREA” CA SURSĂ ISTORICĂ.....	115
III.1. Evenimente istorice majore ale epocii în intervalul 1891–1918.....	115
III.1.1. Detalii ale unor evenimente bisericesti interne	115
III.1.1.1. <i>Moartea Arhiepiscopului și Mitropolitului Ioan Vancea de Buteasa (1892).....</i>	115
III.1.1.2. <i>Alegerea Arhiepiscopului și Mitropolitului Victor Mihali de Apșa (1894).....</i>	119
III.1.1.3. <i>Alegerea episcopului de Lugoj, Dimitrie Radu (1896).....</i>	122
III.1.1.4. <i>Moartea episcopului de Oradea-Mare, Mihai Pavel (1902).....</i>	124
III.1.1.5. <i>Alegerea episcopului de Lugoj, Vasile Hossu (1903).....</i>	125
III.1.1.6. <i>Moartea episcopului Ioan Sabo (1911).....</i>	126
III.1.1.7. <i>Alegerea episcopului de Lugoj, Valeriu Traian Frențiu (1913).....</i>	127
III.1.1.8. <i>Moartea episcopului Vasile Hossu (1916).....</i>	129
III.1.1.9. <i>Alegerea episcopului de Gherla, Iuliu Hossu (1917).....</i>	131
III.1.1.10. <i>Moartea Arhiepiscopului și Mitropolitului Victor Mihali (1918).....</i>	133
III.1.2. Detalii ale unor evenimente bisericesti externe.....	134
III.1.2.1. <i>Moartea papei Leo al XIII-lea (1903).....</i>	134
III.1.2.2. <i>Alegerea papei Pius al X-lea (1903).....</i>	136
III.1.2.3. <i>Moartea Papei Pius al X-lea (1914).....</i>	137
III.1.2.4. <i>Alegerea papei Benedict al XV-lea (1914).....</i>	138
III.1.3. Detalii ale unor evenimente laice	139

III.1.3.1. Declanșarea Primului război mondial.....	139
III.1.3.2. Procesul ziarului „Unirea”.....	142
III.2. Istorie națională și istorie bisericească: întrepătrunderi	156
III.2.1. Implicarea Bisericii Române Unite în actul Unirii. Detalii	157
III.2.2. Implicarea ziarului Unirea în pregătirea Unirii de la 1918. Detalii ..	165
IV. ZIARUL „UNIREA” – PROMOTOR AL CULTURII CA MIJLOC DE	
CONSERVARE AL ELEMENTULUI IDENTITAR ROMÂNESC DIN	
TRANSILVANIA.....	173
IV.1. Biserica Română Unită, promotor al culturii.....	173
IV.2. Progres și emancipare prin cultură instituțională.....	178
IV.2.1. Muzee.....	180
IV.2.2. Biblioteci.....	188
IV.2.3. Teatru	192
IV.2.4. Societăți de lectură.....	207
IV.3. Artă și artiști: consemnări ale vremii în ziarul „Unirea”.....	208
IV. 3.1. Muzică.....	210
IV.3.2. Pictura.....	222
CONCLUZII.....	235
BIBLIOGRAFIE.....	253
ANEXE.....	269
CHURCH, HISTORY AND CULTURE ILLUSTRATED IN „UNIREA”	
NEWSPAPER FROM BLAJ, FROM THE FIRST ISSUE TO THE GREAT UNION	
(1891–1918) (ABSTRACT).....	373
CONTENTS.....	373

„Și Eu îți zic ție, că tu ești Petru și pe această
piatră voi zidi Biserica Mea și porțile iadului nu o
vor birui”

(Mt. 16,18)

*Dedic aceasta carte memoriei episcopilor Bisericii
Române Unite cu Roma, Greco-Catolice, care au
demonstrat cu prisosință în închisorile comuniste, că
trupul poate fi înfrânt, dar spiritul animat de credință,
niciodată.*

PREFAȚĂ

Carterea, *Biserică, istorie și cultură în ziarul „Unirea” de la Blaj, de la apariție la Marea Unire (1891–1918)*, alcătuită de preotul Sorin Valer Russu, reprezintă teza sa de doctorat în istorie, susținută la Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia, care, pe alocuri, a fost revizuită.

În vederea realizării demersului său științific, autorul a cercetat cu multă atenție, pasiune și răbdare de călugăr benedictin peste 2000 de numere din ziarul *Unirea* de la Blaj, precum și alte publicații, în care sens a frecventat îndeosebi Biblioteca Documentară „Timotei Cipariu” din Blaj, Biblioteca Facultății de Teologie Greco-Catolică din Blaj, Biblioteca Academiei, Filiala Cluj-Napoca, Biblioteca Astra din Sibiu, Biblioteca Județeană Târgu Mureș și Arhivele Naționale ale Statului, Direcțiile județene Alba și Cluj. De asemenea, a studiat o bogată bibliografie de specialitate, vizând diferite momente și aspecte istorice, culturale și religioase. Rezultatele parțiale ale cercetării sale au fost expuse în cadrul volumului intitulat *Ziarul Unirea de la Blaj (1891–1918). Prezentare generală*, apărut în anul 2012 la Editura Galaxia Gutenberg, care cuprinde 211 p. Foarte curând, va vedea lumina tiparului și volumul *Procesul ziarului Unirea în documente inedite*.

În teza sa, autorul și-a propus și a reușit, în chip fericit, să prezinte o serie de probleme deosebit de însemnate de ordin bisericesc, istoric și cultural, reflectate în ziarul blăjean *Unirea*, între anii 1891–1918, unul dintre cele mai citite și dezbătute periodice românești transilvane, românești în general.

Presa blăjeană, extrem de importantă și variată, apărută de-a lungul secolilor XIX–XXI, este relativ bine cunoscută. Avem în vedere, în acest sens, revista școlară manuscrisă *Aurora*, 1838–1840, cea dintâi de acest gen la români; *Organul luminării*, 1847, devenit *Organul național* la 1848, redactat de Timotei Cipariu, ce dă tonul folosirii alfabetului latin în scrierea românească în locul celui chirilic; *Învățătorul poporului*, 1848, gazetă scrisă pe înțelesul celor mulți, redactată tot de Timotei Cipariu; *Arhivul pentru filologie și istorie*, 1867–1872, cea dintâi revistă de filologie din spațiul românesc,

editată de același mare cărturar pașoptist; *Foaia scolastică*, 1873–1914, cu profil pedagogic; *Economul*, 1873–1880, primul organ juridic de economie al românilor transilvăneni; *Musa română*, 1888–1907, revistă muzicală românească unică în Transilvania, condusă de compozitorul Iacob Mureșianu; *Revista politică și literară*, 1906–1914, în care publică scriitori români din diverse zone; *Cultura creștină*, 1911–1926; 1936–1944, reapărută după 1990; *Unirea poporului*, 1919–1948, supliment al *Unirii*; *Comoara satelor*, 1923–1927, prima publicație de folclor din Transilvania; *Blajul*, 1934–1936, revistă de cultură ș.a.

Nu același lucru se poate spune referitor la ziarul *Unirea*, despre care s-a scris foarte puțin și uneori în mod eronat. În teza sa, părintele Sorin Valer Russu discută în cunoștință de cauză aspecte și momente semnificative din istoria Bisericii, în speță a celei românești greco-catolice, din istoria și cultura națională. Perioada de timp investigată, profund marcată de evenimente religioase, politice, sociale și culturale majore, a necesitat din partea autorului serioase și multiple cunoștințe. Elaborată cu rigoare și temeinic argumentată, lucrarea este scrisă într-un limbaj elevat și atractiv. Foarte numeroasele informații aduse, profesionist comentate, mărturisesc că ne aflăm în fața unei investigații științifice care corespunde standardelor contemporane.

Cartea cuprinde 4 capitole, precedate de o *Introducere* și urmate de *Concluzii*, *Bibliografie* și *Anexe*.

În *Introducere* se precizează că: „Interesul manifestat de istorici în munca de cercetare față de documentele teologice, fie de natură dogmatică, fie de natură juridică, a privat ziarul *Unirea* de o cercetare profundă, prin prisma documentului istoric în sine. Practic, acest ziar a fost omis de cercetători, chiar dacă nu în totalitate, oferindu-ne azi posibilitatea fructificării ineditului cuprins în zecile de mii de pagini-document ale colecției acestui ziar. Un motiv suplimentar al cercetătorilor de a elimina din lista surselor istorice ziarul *Unirea* a fost discontinuitatea colecției, existând permanent teama unor erori de interpretare, rezultate din fragmentarea informației. Noutatea acestui demers științific constă tocmai în refacerea colecției integrale a ziarului, fapt realizat în prezent, și exploatarea acestuia ca sursă istorică. Pertinența lucrării are la bază informația completă, ce permite o vedere interpretativă de ansamblu, fără riscul existent în trecut de a omite potențiale documente.”

În Capitolul I. *Ziarul „Unirea” (1891–1918)*. *Prezentare Generală* se vorbește detaliat și din diferite unghiuri de vedere despre respectivul periodic blăjean, subintitulat „foiță bisericească-politică”. Încă de la început poziția ziarului este îndreptată spre două direcții principale: „ziarul ca platformă de propagandă bisericească și asumarea luptei pentru păstrarea identității

naționale românești în Transilvania”. Ziarul de la Blaj se încadra firesc în peisajul publicisticii românești din Transilvania, alături de *Gazeta de Transilvania* de la Brașov, *Tribuna poporului* de la Arad, *Tribuna* de la Sibiu, *Familia* de la Oradea, *Telegraful român* de la Sibiu etc. Fondatorii *Unirii* au fost preoții profesori doctori Alexandru Grama, Augustin Bunea, Izidor Marcu, Victor Szmigelski și Vasile Hossu. Numele ziarului făcea referire la unirea bisericească de la 1700. Structura sa editorială era alcătuită din: articolul de fond, *Feuilleton*, revista bisericească, revista politică, *Correspondinție*, *Parte científica-literaria*, noutăți, bibliografia, reclame (bisericești și laice).

Printre altele, în acest capitol sunt prezentați redactorii (Vasile Hossu, Victor Szmigelski, Vasile Suci, Aurel C. Domșa, Augustin Gruția, Vasile Moldovan, Emil Tatar, Ioan Suci, Ovidiu Hulea), colaboratorii consecvenți (între care se află: Ion Agârbiceanu, Ioan Bălan, Alexandru Borza, Augustin Bunea, George Coșbuc, Demetriu Radu, Octavian Goga, Alexandru Grama, Alexandru Lupeanu-Melin, Iuliu Maniu, Ioan Micu Moldovan, Alexandru Nicolescu, Ioan Pop Reteganul, Nicolae Iorga, Zenovie Păclișanu), colaboratorii ocazionali, corespondenții și colaboratorii anonimi.

La fel de bine și de nuanțat este scris și Capitolul II., intitulat *Ziarul „Unirea” – instrument de emancipare și ridicare a conștiinței religioase și naționale*. Se subliniază faptul că Biserica Unită și organul său de presă *Unirea* niciodată nu au acționat doar în numele credincioșilor greco-catolici, ci au avut mereu în atenție poporul român transilvan în întregul său. „În multe cazuri, Biserica Unită a pus interesul național înaintea interesului bisericesc”. Maghiarizarea națiunii române, urmărită de guvernele de la Budapesta, prin introducerea obligatorie a limbii maghiare ca limbă de predare în învățământul românesc de toate gradele (grădinițe, gimnazii, seminarii teologice), este combătută ferm de semnatarii articolelor ziarului *Unirea*, care aveau, desigur, girul ierarhilor Bisericii Unite.

Capitolul III. *Ziarul „Unirea” ca sursă istorică* conține, deopotrivă, numeroase și interesante informații, în foarte mare măsură cu valoare de document. Astfel aflăm detalii referitoare la unele evenimente interne sau externe, cum ar fi: moartea sau alegerea ierarhilor uniți, ori moartea și alegerea papilor din perioada avută în vedere, date despre declanșarea și desfășurarea Primului Război Mondial, procesul de natură politică intentat ziarului *Unirea*, mai precis redactorului acestuia Aurel C. Domșa, care este întemnițat, în anul 1908, timp de două luni, la Cluj.

Un interes aparte, după cum era și firesc, este acordat implicării ziarului *Unirea*, și implicit a Bisericii Unite, în pregătirea *Unirii* de la 1918. În acel an de grație pentru poporul român, asistăm la transformarea ziarului blăjean din foaie bisericească-politică în ziar de propagandă, ca urmare a

deciziei politice asumate de Biserică. Ca atare, ziarul a fost pus la dispoziția Consiliului Național Român din Blaj. Ziarul *Unirea* a jucat un rol major în pregătirea și desfășurarea Marii Adunări Naționale din 1 Decembrie 1918 de la Alba Iulia, la care s-a consfințit Unirea Transilvaniei cu România.

În Capitolul IV. Ziarul „*Unirea*” – *promotor al culturii ca mijloc de conservare al elementului identitar românesc din Transilvania* se discută pertinent despre muzee (existente la Blaj și Sibiu), biblioteci (alcătuite la Blaj, în protopopiate și parohii), teatru (care trebuie să cultive bunul gust, să contribuie la afirmarea sentimentului național, să formeze caractere și, nu în ultimul rând, să promoveze limba română literară), societăți de lectură (care să implice elevii și studenții în vederea depistării și afirmării celor cu reale vocații creative). De asemenea, în ziarul *Unirea* se acordă atenția cuvenită promovării muzicii, artei și artiștilor cu un real talent, cum erau Octavian Smigelschi, Flaviu C. Domșa sau Anton Zeiler.

Concluziile, foarte ample, cuprind principalele idei dezbătute cu atâta competență în carte.

Bibliografia prezintă lucrări cu caracter general și special, care au fost utilizate în mod corect.

Anexele încheie această reușită și originală carte.

Consacrată unui segment important al culturii românești din Transilvania, cartea semnată de preotul Sorin Valer Russu servește deopotrivă la o mai bună înțelegere a culturii românești moderne. De asemenea, acest volum scoate în evidență rolul benefic jucat de Biserica Greco-Catolică în istoria neamului românesc.

Blaj, 10 ianuarie 2014

Cornel Tatai-Baltă